

Joost van den Vondel (1587-1679), *Gedichten*

Informatie voor de leerkracht

Afbeelding: Portret van Vondel door Ph. Koninck, 1665 (Publiek domein)

Bron: https://nl.wikipedia.org/wiki/Joost_van_den_Vondel#/media/Bestand:J_vondel.jpg

Wie was Joost van den Vondel?

H. Lodewick (1) karakteriseert Vondel als volgt: 'Brabander door zijn afkomst, Keulenaar door zijn geboorte, Amsterdammer door zijn woonplaats, Europeaan door zijn literaire betekenis'. Vondels ouders waren beiden om godsdienstige redenen (zij waren doopsgezind) uit Antwerpen uitgeweken naar Keulen. Daar werd hun eerste zoon Joost geboren in 1587. Omstreeks 1594 verhuist het gezin naar Utrecht en vanaf 1597 wonen zij in Amsterdam, waar de vader in de Warmoesstraat een winkel begint in zijdeartikelen, kousen en dergelijke meer. Joost, die al jong in de zaak helpt, wordt later de zaakvoerder. Na zijn huwelijk in 1610 met Mayken (Maria) de Wolf (ook uit Keulen en ook van Brabantse afkomst), is zij het die zich met de zaak bezighoudt, zodat Joost nu meer tijd krijgt om zich te wijden aan wat hem het dierbaarst is: de studie en de dichtkunst. Hij voelt zich thuis in *'t saligh Roemers huys*, en komt, vóór zijn overgang tot het katholicisme, ook wel in de *Muiderkring*. In het begin is hij lid van de Zuid-Nederlandse rederijderskamer *'t Wit Lavendel*, later van *De Eglentier* en de *Eerste Duytsche Academie*.

Het gelukkige huwelijksleven van Joost en Mayken wordt verstoord door enkele sterfgevallen, die elkaar vlug opvolgen: in 1632 zijn zoontje Constantijn, in 1633 zijn achtjarig dochtertje Saartje en in 1635 zijn vrouw zelf. Van de vier kinderen van het gezin bleven slechts Anna en Joost junior in leven.

In 1641 stapte Joost van den Vondel over tot het katholieke geloof. Zijn ergernis over de onderlinge godsdiensttwisten bij de protestanten was groot. Zijn dochter Anna was hem daarin voorafgegaan.

Twee jaar later trekt Vondel zich helemaal terug uit de zijdewinkel. Zijn zoon, Joost junior, zet de zaak voort. Maar wat eens een bloeiende zaak was gaat in weinig jaren teloor door lichtzinnigheid en wanbeheer. Joost junior gaat in 1656 failliet met een schuld van 40.000 gulden. Zijn vader, die niet wil dat er een smet op de naam Vondel kleeft, neemt de schuld op zich, maar hij geraakt daardoor zelf nagenoeg tot de bedelstaf. Om hem te helpen benoemt het stadsbestuur hem tot boekhouder van de Bank van Lening tegen het voor die tijd hoge salaris van 650 gulden per jaar. In 1668 gaat hij met pensioen met behoud van salaris. Hij overlijdt in 1679 op de hoge leeftijd van 92 jaar.

Joost van den Vondel heeft na zijn negende jaar, toen zijn vader hem bij zich in de zaak nam geen schoolonderwijs meer genoten. Wel kreeg hij thuis nog privéles en op latere leeftijd heeft hij ook nog Latijn en Grieks geleerd.

Het belangrijkste wat Vondel ons nagelaten heeft, zijn zijn gedichten en zijn toneelstukken. Ook buiten deze twee genres zijn er wel werken te noemen die van belang zijn voor de kennis van de dichter: zijn theoretische geschrift over de poëzie *Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste* (1650) en zijn religieuze leerdicht *Altaergeheimenissen* (1645).

In de poëzie van Vondel kunnen we de volgende genres terugvinden:

a. Gelegenheidsgedichten bij de geboorte, het huwelijk en de dood van mensen van die hem dierbaar waren. Vooral in het genre van de elegie heeft Vondel onvergankelijke verzen geschreven. Een van de meest bekende is wel 'Kinder-Lyck', geschreven op zijn zoontje Constantijn dat in het jaar van zijn geboorte stierf. Daarnaast schreef hij ook nog 'uitvaartgedichten' naar aanleiding van het overlijden van onder meer zijn dochtertje, zijn vrouw en zijn kleindochter.

b. Gelegenheidsgedichten, geschreven naar aanleiding van een of ander historisch feit. Op de glorie van Amsterdam als koopmansstad schreef Vondel bv. *Het Lof der Zee-vaert* (1622).

c. Hekeldichten, vooral geschreven naar aanleiding van de godsdiensttwisten, de terechtstelling van Oldenbarnevelt en de aanslag van Willem II op Amsterdam in 1650. Door de strijd van de contraremonstranten tegen de remonstranten geïnspireerd is *Rommel-pot vant Hanekot* (1627), waarin de bekvechtende predikanten als hanen worden voorgesteld, een strijd die natuurlijk niet begeleid kon worden door de welluidende muziek van de lier, maar alleen door het weinig melodieuze geluid van een rommelpot. Een andere bekende satire is het gedicht *Een Otter in 't Bolwerck* (1630).

Vooral bekend werden de hekeldichten, die geschreven werden naar aanleiding van Oldenbarnevelts terechtstelling, die door Vondel werd beschouwd als een gerechtelijke moord.

Naast de korte hekeldichten zijn er nog een aantal langere teksten, waarin maatschappelijke of godsdienstige gebeurtenissen worden bekritiseerd, zoals *Roskam* (tegen de hun eigen belang zoekende regenten) en *Harpoen* (tegen de heerszuchtige predikanten), beide uit 1630.

(1) https://www.dbnl.org/tekst/lode004lite07_01/lode004lite07_01_0023.php

Gedichten

1. Kinder-lijk

Inleiding

Afbeelding: Portret van een ingebakerde tweeling: de vroeg gestorven kinderen van Jacob de Graeff en Aeltge Boelens. Links- en rechtsboven het familiewapen (1617). (Publiek domein)

Bron:

[https://nl.m.wikipedia.org/wiki/Bestand:Een ingebakerde tweeling; de vroeg gestorven kinderen van Jacob de Graeff en Aeltge Boelens Rijksmuseum SK-A-981.jpeg](https://nl.m.wikipedia.org/wiki/Bestand:Een_ingebakerde_tweeling;_de_vroeg_gestorven_kinderen_van_Jacob_de_Graeff_en_Aeltge_Boelens_Rijksmuseum_SK-A-981.jpeg)

Op dit schilderij zijn twee pasgeborenen afgebeeld die flink 'in de luren zijn gelegd'. Zoals gebruikelijk in de 17de eeuw zijn de twee borelingen van top tot teen stevig met de armen langs het lijf 'ingebakerd' met doeken of zwachtels. De baby's lijken sprekend op elkaar. Het is dus waarschijnlijk een portret van een eeneiige tweeling. Opvallend is echter het verschil in gelaatskleur: het linker kind heeft hoogrode wangen, de ander is lijkkbleek. Waarschijnlijk is de baby rechts al gestorven.

'Bakere' betekende in de eerste plaats: verwarmen, koesteren. Kou werd immers als zeer gevaarlijk voor de gezondheid van baby's beschouwd. Baby's werden na de geboorte door de baker (kraamvrouw) meteen ingepakt of 'ingebakerd'. Een bakermat is een langwerpige, lage rieten mand of houten bak waarin een baby verzorgd werd. Bij de bakermat, of bakermant, zaten de baker en het kind wanneer het kind gevoed, verschoond en gebakerd diende te worden. De bakermat had een hoge rug die het kind tegen de tocht moest beschermen. In die tijd was men bang dat de baby het te koud zou hebben. De bakermat werd daarom dicht bij het vuur geplaatst. Een kind dat te dicht bij het vuur gebakerd werd zou daaraan volgens het volksgeloof een te heftig temperament overhouden: het bleef 'heetgebakerd'.

Het warm houden van de baby was de belangrijkste functie van het bakere, maar daarnaast diende het om het vergroeien van het kind te voorkomen. Rachitis (de 'Engelse ziekte') was destijds een veelvuldig voorkomende aandoening bij kinderen en door het kind in windsels te verpakken dacht men het krom groeien te voorkomen. De windsels zijn op het schilderij niet te zien, want de kinderen dragen eroverheen een linnen hemdje met een met kant omzoomd kapje. Bovendien zijn zij als een pakketje in een wollen hoes geschoven. De bleekheid van het rechter kind lijkt te weerkaatsen in het textiel dat hem omhult. Op de donkere achtergrond is in de linker en rechter bovenhoek hetzelfde wapenschild afgebeeld met ertussenin, nauwelijks leesbaar, de tekst 'den 7 April 1617'. Het paneel is niet gesigneerd, de schilder is onbekend. Het gevierendeelde wapen met omgekeerde schop en gekapte valk verwijst naar Jacob Dirksz. de Graeff (1571-1638), een vermogend koopman en burgemeester van Amsterdam. Uit de vorm van de wapenschilden kan men afleiden dat de beide kinderen jongens waren.

Eén op de vier kinderen stierf in die tijd al vóór het eerste jaar. Alleen kinderen die vóór de geboorte al waren gestorven, werden met gesloten ogen afgebeeld. Deze kinderen zijn allebei vroeg gestorven na de geboorte, maar de

gelaatskleur van het kind rechts maakt dus duidelijk dat het al dood was, toen de schilder het portret maakte.

Afbeelding: Ferdinand Bol, Doodsportret van Jodocus van den Bempden (1659). Collectie Six, Amsterdam (Opgenomen met toestemming van Jhr J. Six van Hillegom)

Bron: info@collectiesix.nl. Collectie Six, Amsterdam. E-mail van 25/5/2021.

Op dit schilderij zien we het doodsportret van Joost van Bempden, die in 1659 geboren werd en maar enkele maanden leefde. Het kind ligt op een doodsbed met een groot wit kussen en een wit lakentje. Het heeft een bloemenkrans op het hoofd en het draagt een witte vierkante kraag en een wit doodskleedje. In de rechterhand heeft het een rozenknop vast. Op de achtergrond zien we een gedoofde kaars, die op het bedje gevallen is (symbool van het levenseinde). De bloemenkrans en de rozenknop dienden om het kind te beschermen tegen de kwade geesten (zie ook de volgende afbeelding).

Tekst

<p>Constantijntje, 't zalig kijntje, cherubijntje, van omhoog de ijdelheden hier beneden uitlacht met een lodderoog. Moeder, zeit hij, waarom schreit gij, waarom greit gij op mijn lijk? Boven leef ik, boven zweef ik, engeltje van 't hemelrijk. En ik blink er, en ik drink er 'tgeen de schinker alles goeds schenkt de zielen, die daar krielen, dartel van veel overvloeds. Leer dan reizen met gepeizen naar paleizen, uit het slik dezer werrelt, die zo dwerrelt. Eeuwig gaat voor ogenblik.</p>	<p>Constantijntje, het kindje in de hemel, een engeltje van boven, dat de leegheid van het leven, hier beneden, uitlacht met een vriendelijke blik. 'Moeder,' zei hij, 'waarom ween jij? Waarom huil je over mijn lijk? Boven leef ik, boven zweef ik, als een engeltje van het hemelrijk. En ik blink er, en ik drink er wat de schenker van al wat goed is (=God) aan de zielen schenkt die daar krioelen, vrolijk van veel overvloed.' Leer dan in gedachten reizen naar de hemelse paleizen, uit het slik van deze wereld, die zo verwarrend is. De eeuwigheid overtreft het ogenblik.</p>
--	--

Commentaar

Vondels zoontje Constantijn, het vijfde kind in zijn gezin, werd geboren in 1632. De baby leefde maar enkele maanden en stierf in hetzelfde jaar. Volgens de christelijke visie op de dood werden ongebornen of pas geboren kindjes direct als onschuldige engeltjes in de hemel opgenomen. (Zie de Stichting *Lieve Engeltjes* op Facebook.) Een cherubijn is een engel van een lagere orde dan een serafijn. In de kunst wordt een mollig kinderfiguurtje met vleugels (een putto, in het meervoud: putti) ook een 'cherubijntje' genoemd.

De dichter werkte in die tijd aan een epos over de Romeinse keizer Constantijn, die van het christendom de staatsgodsdienst maakte in het Romeinse rijk. Vondels biograaf Gerard Brandt schrijft, dat hij het kind die naam gaf, omdat hij hoopte om twee 'Constantijnen' te kunnen nalaten.

‘Constantijntje, ’t zalig kijntje’ is duidelijk bedoeld als troostgedicht voor de moeder. Het kind spreekt de moeder vanuit de hemel toe en deelt haar mee dat het de eeuwige zaligheid al heeft gevonden. De gedicht bestaat uit drie delen: een situatieschets van de dichter, de letterlijke aanhaling van de woorden van het kind in de hemel tot de moeder en de boodschap van de dichter, die bedoeld is als zedenles voor iedereen: hou er rekening mee, dat het leven maar tijdelijk is en dat de eeuwigheid zoveel belangrijker is dan het tijdelijke leven! Merk daarbij dat in de formulering ‘Eeuwig gaat vóór ogenblik’ de eeuwigheid ook letterlijk voorafgaat aan het ogenblik.

Let ook op de dubbelzinnigheid van de titel: ‘kinder-lijk’ (het lijk van een kind) en ‘kinderlijk’ (op de wijze van een kind, met kinderlijke toon).

Paul Claes heeft gewezen op het barokke contrast tussen de hemel en de aarde, dat in het gedicht wordt uitgewerkt in de volgende tegenstellingen:

- Hemelse – aardse leven
- Van omhoog – hier beneden
- Engeltje – gestorven kindje (‘lijk’)
- Hemelse paleizen – het slijk van deze wereld
- Eeuwigheid - ogenblik

Hij wijst er ook op dat reizen in de zeventiende eeuw vaak betekent: sterven, weggaan uit het leven. ‘Reizen met gepeizen’ alludeert op het *Memento mori*: denk eraan dat je op een dag zult sterven!

Wat de vorm van het gedicht betreft, vallen de rijmklanken het meest op. Er zijn vooral binnenrijmen en middenrijmen.

Binnenrijm: rijm binnen dezelfde versregel (bv. ijdelheden-beneden).

Middenrijm: rijm op verschillende versregels, maar dan niet op het einde van de regel (eindrijm), maar midden in de regel (bv. reizen-paleizen).

Dezelfde rijmklank op het einde van een regel en in het begin van de volgende regel, zoals in het begin van het gedicht, wordt een kettigrijm of overlooprijm genoemd.

(Zie het *Algemeen Letterkundig Lexicon* op de website van de DBNL: https://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/index.php)

Afbeelding: Nicolaes Maes, *Overleden kind door twee engeltjes (putti) ten hemel gedragen*, ca. 1675, doek, 64x52cm, Hoogsteder & Hoogsteder, Den Haag. (Publiek domein)

Bron: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nicolaes_Maes_-_Two_Angels_Bearing_a_Dead_Infant_up_to_Heaven_-_c._1675.jpg

We weten niet of hier een jongetje of een meisje wordt afgebeeld, maar we zijn er wel zeker van dat het om een overleden kind gaat. Het lichaampje heeft immers een lijkbleke huidskleur en de ogen zijn gesloten. Het hoofdje van het kind is gekroond met een krans van gevlochten bloemen, die het kindje tegen de kwade geesten moest beschermen. Niet alleen de katholieken, maar ook de protestanten lieten hun jong overleden kinderen in die tijd afbeelden als uitverkoren engeltjes. Op familieportretten werd het overleden kind ook vaak afgebeeld als een engeltje, dat in de lucht boven de nog levende gezinsleden zweeft. Daaruit kunnen we afleiden, dat ook de overleden kinderen nog tot de leden van het gezin gerekend werden.

2. Uitvaart van mijn dochtertje

Inleiding

In de 17de eeuw was in de Noordelijke Nederlanden niet alleen sprake van massale babysterfte, maar ook van een extreem lage gemiddelde levensverwachting in het algemeen. Meer dan de helft van de Noord-Nederlandse kinderen bereikte de leeftijd van 18 jaar niet en 80 % van de overleden kinderen stierf zelfs voor het vijfde levensjaar.

In 1633, amper een jaar na Constantijntje, sterft het achtjarige Saartje aan de pokken (een epidemie, die beschouwd werd als sterk verwant met de pest). We weten dat in het najaar en in de winter van 1633 Amsterdam werd geteisterd door pokken. Vooral jonge mensen werden het slachtoffer van de pokkenepidemie, die twee jaar later door het hele land woedde.

Zoals dit onbekende meisje (zie de afbeelding op de volgende pagina) zou Saartje er tijdens haar leven uit gezien kunnen hebben. Maar in deze outfit zal ze wel niet met haar speelkameraadjes in Amsterdam op straat gelopen hebben, want dit meisje is echt op haar paasbest. In de linkerhand houdt ze een rieten mandje vast, dat met kersen gevuld is. Kersen worden op kinderportretten herhaaldelijk als attribuut van kinderen afgebeeld. Afgebeeld fruit kan een religieuze betekenis hebben ('het hemelse fruit'), maar het was ook een algemeen symbool voor de vruchtbaarheid en de jeugd. Opvallend is hier wel de versiering met zijden kloskant, die we zowel op de omgeslagen kraag, op de manchetten als op het bovenste gedeelte van de kleding in stroken aantreffen. Op het hoofd draagt het meisje een zwart kapje, voorzien van rijk borduurwerk en kraaltjes of steentjes. Om de hals heeft ze gouden schakelkettingen, voorzien van een hanger (een stuk koraal?). Ze draagt ook een gouden armband en om het middel een gouden gordelketen. De oorsieraden zijn niet aan de oorlel bevestigd, maar aan de bovenzijde van het oor. Ze bestaan uit drie bolletjes, samengesteld uit steentjes of kraaltjes. Als je dit soort portretten bekijkt, begrijp je waarom de bekende historicus Simon Schama de 17de-eeuwse Hollandse Republiek heeft uitgeroepen tot de 'Republic of Children', waarin de affectie van de ouders voor hun kinderen uitzonderlijk groot moet zijn geweest.

Afbeelding: Anoniem, *Meisje met kersenmandje* (ca. 1580) (Publiek domein)

Bron:

[https://nl.wikipedia.org/wiki/Gebruiker:Jane023/Kinderen_op_hun_mooist#/media/Bestand:Little Girl with a Basket of Cherries.jpg](https://nl.wikipedia.org/wiki/Gebruiker:Jane023/Kinderen_op_hun_mooist#/media/Bestand:Little_Girl_with_a_Basket_of_Cherries.jpg)

Tekst

<p>1 De felle Dood, die nu geen wit mag zien, verschoont de grijze liên. Zij zit omhoog en mikt met haren schicht op het onnozel wicht, en lacht, wanneer in 't scheien de droeve moeders schreien.</p> <p>2 Zij zag er een dat, wuft en onbestuurd, de vreugd was van de buurt, en vlug te voet in 't slingertouwtje sprong; of zoet 'Fiane' zong en huppelde in het reitje, om 't lieve lodderijtje;</p> <p>3 Of dreef, gevolgd door enen wakk'ren troep, de rinkelende hoep de straten door, of schaterde op een schop; of speelde met de pop, het voorspel van de dagen die de eerste vreugd verjagen;</p> <p>4 Of onderhield met bikkel en bonket de kinderlijke wet, en rolde en greep, op 't springend elpenbeen, de beentjes van de steen, en had dat zoete leven om geld noch goed gegeven.</p> <p>5 Maar wat gebeurt? Terwijl het zich vermaakt, zo wordt het hart geraakt (dat speelziek hart) door enen scherpen flits, te dood'lijk en te bits. De Dood kwam op de lippen en 't zieltje zelf ging glippen.</p>	<p>1 <i>felle</i>: de hardvochtige dood, die geen vrolijkheid verdraagt <i>verschoont</i>: spaart, ontziet <i>grijze liên</i>: oude mensen <i>schicht</i>: doodspijl <i>onnozel</i>: onschuldig <i>in 't scheien</i>: bij het afscheid</p> <p><i>wuft en onbestuurd</i>: dartel en vrij <i>slingertouwtje</i>: springtouw <i>Fiane</i>: een dansliedje <i>reitje</i>: rondedansje <i>om 't lieve lodderijtje</i>: om het lieve plezier</p> <p><i>wakk'ren</i>: levendige <i>rinkelende hoep</i>: hoepel met belletjes <i>schop</i>: schommel <i>de dagen</i> enz.: de dagen van het moederschap vol zorgen</p> <p><i>bikkel en bonket</i>: beentje en stuiter bij het bikkelspel <i>kinderlijke wet</i>: regels van het bikkelspel <i>elpenbeen</i>: bij het opgooien van de ivoren stuiter <i>beentjes</i>: bikkels gemaakt van schaapskootjes <i>gegeven</i>: niet willen ruilen voor geld of goed</p> <p><i>flits</i>: pijl <i>te bits</i>: erg ruw <i>op de lippen</i>: de lippen worden vaal, kleurloos</p>
---	--

<p>6 Toen stond (helaas!) de jammerende schaar met tranen om de baar, en kermde nog op 't lijk van haar gespeel, en wenste lot en deel te hebben met haar kaartje en dood te zijn als Saartje.</p>	<p><i>schaar</i>: groep kinderen <i>baar</i>: draagbaar <i>gespeel</i>: speelkameraadje lot en deel: hetzelfde lot te ondergaan als <i>kaartje</i>: vriendinnetje</p>
<p>7 De speelnoot vlocht (toen 't anders niet mocht zijn) een krans van rozemarijn, ter liefde van haar beste kameraad. O kranke troost! Wat baat de groene en gouden lover? Die staatsie gaat haast over.</p>	<p><i>speelnoot</i>: speelkameraadje <i>krans</i>: lijkkransje, gemaakt van een altijd groene heester (symbool van de eeuwigheid) <i>kranke</i>: schrale <i>lover</i>: het doodskleed werd bestrooid met bloemen <i>Die staatsie</i> enz.: deze pracht vergaat snel.</p>

Commentaar

Men denkt wel eens, dat wegens de grote kindersterfte de ouders in de 17de eeuw minder aan hun kinderen gehecht waren dan nu. Maar dat wordt weerlegd door de talrijke kinderportretten en ook door de vele literaire teksten over overleden kinderen. Een ander voorbeeld daarvan is het gedicht 'Uitvaart van mijn dochtertje'. Uit het gedicht blijkt dat Vondel zich veel sterker aan zijn dochtertje heeft gehecht dan aan zijn zoontje. Als hij aan haar denkt, ziet hij tal van gelukkige momenten uit haar kleine leventje. Daarom is er dit keer geen vreugde over het engeltje in de hemel, maar vooral droefheid en zelfs ontroostbaarheid.

Wat de inhoud van het gedicht betreft, kunnen we drie delen onderscheiden. We volgen hierbij de indeling van S.F. Witstein, die aangetoond heeft dat in de funeraire poëzie van de 17de eeuw meestal de volgende drie onderwerpen aan bod komen: de klacht om de overledene (*luctus*), de lof van de overledene (*laus*) en de troost voor de familie en de 'overlevenden' (*consolatio*).

Deel 1 (strofe 1): de klacht over de kinderdood in het algemeen

Zoals in de oudheid het geval was, wordt de dood hier gepersonifieerd. Ze is een van nature wrede en hardvochtige godin, omdat ze haar pijlen richt op vrolijke kinderen in plaats van op oude lieden en lacht bij het zien van het schreien van de moeders. Vondel beklemtoont met dit beeld het onverwachte van de dood en hij verwijst daarmee ook naar de pokken als doodsoorzaak, waarbij vooral kinderen werden getroffen en de ouderdom werd gespaard.

Afbeelding: Pieter Bruegel de Oude, Kinderspelen (1560) (Publiek domein)

Bron:

[https://nl.wikipedia.org/wiki/Kinderspelen#/media/Bestand:Pieter Bruegel d. %C3%84. 04 1b.jpg](https://nl.wikipedia.org/wiki/Kinderspelen#/media/Bestand:Pieter_Bruegel_d._%C3%84._04_1b.jpg)

Op dit schilderij van Pieter Bruegel de Oude worden niet minder dan 91 kinderspelen afgebeeld. Ook bikkelen, hoepelen (gewone hoepel en hoepel met belletjes), met de pop spelen en schommelen (wippen op een ton) zijn erop te zien. Een overzicht van alle spelen is hier te vinden:

<https://nl.wikipedia.org/wiki/Kinderspelen>

Deel 2 (strofen 2, 3 en 4): het eerbetoon aan het levende Saartje

In een overlijdensgedicht voor volwassenen was het gebruikelijk om de talenten en de prijzenswaardige daden van de overledene op te sommen. In dit gedicht worden de kinderlijke activiteiten van Saartje in herinnering gebracht, haar leven van spel en vermaak, dat ze op voortreffelijke wijze heeft geleid. Zo was ze 'vlug te voet' in het touwtje springen, 'zoet' in het zingen van dansliedjes, ze leidde de groep kinderen bij het spelen met de hoepel, het schommelen bezorgde haar dolle pret en ze speelde met de pop als 'voorspel' van haar latere volwassen leven als moeder. Ook in het bikkelen was ze zo goed, dat ze dat zoete leventje als kind niet had willen ruilen 'om geld noch goed'. Saartje was zo levenslustig, dat ze 'de vreugde van heel de buurt' genoemd kon worden.

Deel 3 (strofe 5, 6 en 7): de klacht om het dode Saartje

Sterk in contrast met de voorgaande strofen, wordt nu verteld dat het kind midden in haar spel plots wordt getroffen door een dodelijke pijn. S.F. Witstein vindt deze voorstelling 'sterk pathos-verwekkend', omdat enerzijds het medelijden van de lezer wordt opgewekt en anderzijds de verontwaardiging over het vermoorden van onschuldige kinderen. Plots wordt een einde gemaakt aan de kinderlijke onschuld en de speelse vrolijkheid.

In de laatste twee strofen vinden we het rouwbetoon, maar dan niet van de ouders, maar van de leeftijdgenoten. Dat de speelgenootjes een belangrijke rol krijgen in het rouwceremonieel, was in die tijd heel gebruikelijk. Het was de taak van de speelgenootjes om het overleden kind met een lijkkransje te versieren. We moeten ons zo'n versierd kinderlijkje voorstellen zoals op dit portret van een kind op zijn doodsbed.

Afbeelding: detail uit het anonieme schilderij van De Dordtse vierling (1621) (Publiek domein)

Bron: https://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:Dordtse_Vierling_DM-986-639.jpg

Dit is Elisabeth, een van de kinderen van de 'Dordtse vierling', die kort na de geboorte overleed. In haar doodshemdje ligt ze op een kussen, waarop enkele palmtakjes en takjes rozemarijn gelegd zijn. Haar hoofdje is gekroond met een gevlochten krans, eveneens van rozemarijn. Die krans van rozemarijn moest het kindje beschermen tegen de demonen. Men geloofde immers dat duivels konden worden bezworen met behulp van rozemarijn en andere sterk geurende kruiden en bloemen. Ook 'zilveren en gouden lover' werd daarbij gebruikt. De calvinisten beschouwden dit als een typisch katholiek bijgeloof, maar Vondel zal (als kandidaat-katholiek) geen bezwaren gehad hebben tegen dit gebruik. Soms kregen de kinderen ook een bloemenkrans op het hoofd, een zogeheten 'hoedje', en ook dat was een funerair gebruik om de doden te beschermen tegen het kwaad. Zo'n bloemenkrans is te zien op andere schilderijen van gestorven kindjes (zie hierboven). Tot in de in de negentiende eeuw komt dit motief voor op portretten van overleden kinderen, ook op foto's.

We keren terug naar het gedicht. Het zijn in de eerste plaats de vriendinnetjes, die jammerend rond het doodsbed staan, en niet de ouders en andere volwassenen. De moeder van Saartje is alleen maar indirect in het gedicht aanwezig, namelijk als een van de vele 'droeve moeders' uit strofe 1, die schreien als ze afscheid van een kind moeten nemen.

En Vondel zelf, is hij in het gedicht aanwezig? Hij laat zichzelf als direct betrokkene in het gedicht helemaal buiten beschouwing, maar hij is wel de dichter en dus ook diegene die de conclusie formuleert op het einde van het gedicht:

'O kranke troost! Wat baat
de groene en gouden lover?
Die staatsie gaat haast over.'

Van troostende woorden voor de moeder is hier geen sprake. Het versieren van het lijkje met 'groene en gouden lover', al komt die dan van de rozemarijn (symbool van de eeuwigheid), is maar een schamele troost. Dat begrafenisritueel gaat spoedig voorbij, maar wat blijft, is natuurlijk het gemis en het verdriet. Tegenover de tijdelijkheid van het eerbetoon staat het blijvende verdriet, niet alleen van de vriendinnetjes, maar van al wie Saartje gekend hebben, dus ook van de volwassenen, in de eerste plaats natuurlijk van de beide ouders.

We vestigen er de aandacht op, dat in het artikel van F. Steyaert de laatste verzen anders worden geïnterpreteerd. Hij geeft de volgende parafrase van het einde van het gedicht: 'O schamele troost! Wat helpt de groene en de gouden lover van het vriendinnetje? Dat eerbetoon gaat snel voorbij. Maar mijn eerbetoon, mijn gedicht, zal niet vlug voorbij gaan. Het zal nog lang gelezen worden en dat is een sterke troost.' Op die manier zou Vondel verwijzen naar de bekende gedachte uit de klassieke oudheid, dat een kunstwerk de tijd overstijgt en blijvend is. Dat zou de échte troost zijn: de herinnering die voor eeuwig wordt opgeroepen door het gedicht. Het gedicht geeft Saartje als het ware het eeuwig leven. Op die manier zou de troost, die schijnbaar ontbrak, toch in het gedicht aanwezig zijn.

Wat de vorm van het gedicht betreft, wijzen we behalve op het gepaard rijm en ook op de talrijke alliteraties (bv. vlug te voet, lieve loddereitje, schaterde op een schop) en de assonanties (bv. zit-wikt-schicht-wicht, droeve moeders, de beentjes van de steen).

Er zijn opvallende inhoudelijke verschillen tussen ‘Kinder-lijk’ en ‘Uitvaart van mijn dochtertje’. Dit zijn de belangrijkste:

	<i>Kinder-lijk</i>	<i>Uitvaart van mijn dochtertje</i>
1	De beschrijving van het leven in de hemel	De beschrijving van het leven op aarde
2	Gaat over het hemelse kind van nu	Gaat over het aardse kind van vroeger
3	Weergave van de verbeelding van de dichter	Weergave van de alledaagse realiteit
4	Over de dood wordt niet gesproken	De dood wordt opgeroepen
5	Gaat alleen over het overleden zoontje	Gaat ook over de dood van kinderen in het algemeen
6	Vreugde om het hemelse geluk	Medelijden en verontwaardiging over de plotse dood
7	Aandacht voor de moeder	De moeder wordt niet genoemd, wel de speelkameraadjes
8	Verheerlijking van het kind	Klacht om het verlies van het kind
9	Bedoeld als troost voor de moeder en voor de lezers	Bedoeld als uiting van verdriet, want de begrafenis is een schamele troost
10	Conclusie: het eeuwige is belangrijker dan het tijdelijke.	Conclusie: het verdriet blijft ondanks de troost.

3. Geuzenvesper of ziekentroost voor de vierentwintig

Inleiding

Johan van Oldenbarnevelt (Amersfoort, 14 september 1547 – Den Haag, 13 mei 1619) was raadpensionaris (een soort plaatsvervangend politiek leider) van de Staten van Holland tijdens de Tachtigjarige Oorlog. Hij bestuurde de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en werkte lange tijd samen met prins Maurits van Oranje (een zoon van Willem van Oranje). Hij kwam echter in conflict met Maurits naar aanleiding van het theologische meningsverschil tussen de remonstranten, die Oldenbarnevelt als hun leider beschouwden, en de contraremonstranten, die prins Maurits steunden. Maurits liet op 29 augustus 1618 Johan van Oldenbarnevelt en zijn medestanders arresteren op verdenking van hoogverraad. Hij zou zich tijdens de onderhandelingen met Spanje over het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) door de Spanjaarden hebben laten omkopen. Oldenbarnevelt werd op 12 mei 1619 door de 24 rechters van een politieke rechtbank wegens hoogverraad ter dood veroordeeld. Een dag na zijn veroordeling werd hij op het Binnenhof in Den Haag op 71-jarige leeftijd onthoofd. Vondel, die met de meer verdraagzame remonstranten sympathiseerde, schreef uit protest verschillende gedichten, onder meer 'Het stockske van Oldenbarnevelt' en 'Geuse-Vesper of Siecken-Troost voor de Vierentwintigh'. Vondel was terecht verontwaardigd over dit onrecht. In zijn ogen was Van Oldenbarnevelt hét voorbeeld van vaderlandslievendheid en werd hij het slachtoffer van de machtswellust van de calvinisten.

Ook zijn tragedie *Palamedes of vermoorde onschuld* was een reactie op de affaire-Oldenbarnevelt. Deze allegorie refereerde via een verhaal uit de Trojaanse oorlog overduidelijk aan de geschiedenis van Maurits en Oldenbarnevelt. Toen het stuk in 1625 verscheen (na de dood van Maurits) werd het verboden. Vondel werd veroordeeld tot een geldboete.

Waar ging het conflict tussen de remonstranten en de contraremonstranten eigenlijk over? Heeft de mens een vrije wil of heeft God alles van tevoren beslist? Twee hoogleraren in Leiden discussieerden daarover. Arminius onderstreepte de menselijke verantwoordelijkheid. God kon volgens hem niet verantwoordelijk gesteld worden voor de menselijke zonden. Gomarus geloofde meer in de goddelijke almacht. Volgens hem had God van tevoren al bepaald, wie zalig zou worden en wie niet. Het theologische conflict kreeg een politieke dimensie, toen de aanhangers van Arminius een remonstrantie of verzoekschrift richtten tot de raadpensionaris Oldenbarnevelt, die hun

opvattingen genegen was. Daarop richtten de aanhangers van Gomarus een contraremonstrantie of tegenverzoekschrift tot de stadhouder, prins Maurits. Daardoor gingen de politieke tegenstellingen in het conflict meespelen. Uiteindelijk wonnen de contraremonstranten en verloor Oldenbarnevelt zijn hoofd. Een nationale kerkvergadering, de Synode van Dordrecht, veroordeelde de denkbelden van Arminius in 1619. Vondel verwijst ironisch naar calvinistische theologen van de Synode van Dordrecht als de 'Dordtse santen'. 'Santen' zijn katholieke heiligen en zo kun je die theologen dus zeker niet noemen! De ironie van de term 'Geuzenvesper' ligt in dezelfde lijn: een katholiek avondgebed voor de strenge calvinisten! Dat is een combinatie van begrippen die bij de calvinisten als heiligschennend moet zijn overgekomen. Ook 'Ziekentroost' klinkt heel sarcastisch. 'Ziekentroost' verwijst naar het calvinistisch gebed voor de stervenden. Met zijn gedicht beweert Vondel dus 'troost' te willen bieden voor de 24 rechters, die door gewetenswroeging geplaagd worden.

Afbeelding: De terechtstelling van Oldenbarnevelt in Den Haag (1619) (Publiek domein)

Bron:

[https://nl.wikipedia.org/wiki/Johan_van_Oldenbarnevelt#/media/Bestand:Decapitation_of_Johan_van_Oldenbarnevelt_-_Onthoofding_van_Oldenbarnevelt_\(lustitie_aen_Ian_van_Oldenbarnevelt_geschiet\)\(1619,_Claes_Jansz._Visscher\).jpg](https://nl.wikipedia.org/wiki/Johan_van_Oldenbarnevelt#/media/Bestand:Decapitation_of_Johan_van_Oldenbarnevelt_-_Onthoofding_van_Oldenbarnevelt_(lustitie_aen_Ian_van_Oldenbarnevelt_geschiet)(1619,_Claes_Jansz._Visscher).jpg)

Tekst

<p><i>Geuzenvesper of Ziekentroost voor de vierentwintig</i></p> <p>Op de wijs: Brande partinice</p> <p>1 Had hij Holland dan gedragen onder 't hart tot zijn afgeleefde dagen met veel smart, om 't meinedig zwaard te laven met zijn bloed en te mesten kraai en raven op zijn goed?</p> <p>2 Maar waarom de hals gekorven? Want zijn bloed was in de aders schier verstorven; in zijn goed vond men nooit de pistoletten van 't verraad, uitgestrooid om scherp te wetten 's volks haat.</p>	<p>Vondel noemt zijn gedicht ironisch een <i>Geuzenvesper</i> (katholiek avondgebed van berouw, maar dan bestemd voor geuzen of calvinisten) en een <i>Ziekentroost</i> (protestantse aansporing tot inkeer, bestemd voor zieken en stervenden) <i>de vierentwintig</i>: de 24 rechters, die Oldenbarnevelt veroordeelden.</p> <p><i>onder 't hart</i>: als een moeder haar kind <i>tot zijn afgeleefde dagen</i>: tot zijn oude dag <i>meinedig zwaard</i>: het beulzwaard van de meinedige rechters <i>laven</i>: hun dorst naar zijn bloed lessen <i>kraai en raven</i>: de in het zwart geklede rechters, die met de opbrengst van de verkochte bezittingen van Oldenbarnevelt betaald werden.</p> <p><i>gekorven</i>: doorgesneden (Waarom was het nodig hem te vermoorden?) <i>schier verstorven</i>: bijna dood (Oldenbarnevelt was 71 jaar oud) <i>pistoletten</i>: de Spaanse goudstukken waarmee hij omgekocht zou zijn. <i>uitgestrooid</i>: dat gerucht werd verspreid om hem gehaat te maken bij het volk <i>wetten</i>: aanwakkeren</p>
---	---

<p>3</p> <p>Gierigheid en Wreedheid beiden, die het zwaard grimmig rukten uit de scheide, nu bedaard, zuchten: wat kan ons vernoegen goed en bloed? Ach, hoe knaagt een eeuwig wroegen ons gemoed!</p>	<p><i>gierigheid</i>: hebzucht <i>gierigheid en wreedheid</i>: personificatie van de rechters <i>scheide</i>: schede <i>bedoord</i>: tot rust gekomen vernoegen: genoegen doen <i>goed en bloed</i>: zijn bezittingen en zijn leven <i>wroegen</i>: spijt, wroeging</p>
<p>4</p> <p>Weest tevreden, haalt predikanten west en oost, gaat en zoekt bij Dordtse santen heil en troost, 't is vergeefs, de Heer komt kloppen met zijn Woord. Niemand kan de wellen stoppen van die moord.</p>	<p>Haal maar gerust predikanten van overal <i>Dordtse santen</i>: heiligen van Dordrecht (ironische omschrijving van de strenge calvinisten) <i>kloppen</i>: het geweten aanspreken. <i>Woord</i>: de Bijbelteksten die in de protestantse 'Ziekentroost' staan <i>wellen</i>: bronnen (De blijvende wonden veroorzaken de wroeging)</p>
<p>Besluit</p> <p>Spiegel, spiegel u dan echter, wie gij zijt: vrees de worm die deze rechter 't hart afbijt. Schend uw handen aan geen vaders, dol van haat; scheld geen vromen voor verraders van de staat.</p>	<p>Lees dit gedicht als een spiegel voor uzelf <i>echter</i>: voortaan <i>wie gij zijt</i>: wie u ook bent <i>worm</i>: de wroeging of de knaging van het geweten. <i>deze rechter</i>: een allusie op de dood van een van de rechters. <i>Schend uw handen</i>: vergrijp u niet. <i>vaders</i>: de vaders des vaderlands <i>dol van haat</i>: verwijst niet naar de vaders, maar naar de lezers tot wie hij zich richt. <i>vromen</i>: rechtschapen mensen</p>

Commentaar

De ironische titel betekent: een calvinistische versie van het katholieke avondgebed (vesper) of een troostgebed bij de levensavond, ten behoeve van de 24 rechters die Oldenbarnevelt hebben laten onthoofden. Vondel gaat ervan uit dat ze wroeging hebben. Met zijn ziekentroost probeert hij hun geweten wakker te schudden en ervoor te zorgen dat ze wroeging krijgen.

Het gedicht is één grote beeldspraak: Oldenbarnevelt heeft Holland onder het hart gedragen zoals een moeder haar kind (liefgehad en gekoesterd); zijn dagen waren niet afgeleefd, hij was het zelf; het zwaard was niet meinedig en werd niet gelaafd, maar wel diegenen die het lieten gebruiken om hem te vermoorden; het waren geen kraaien en raven (lijkenpikkers!), die werden vetgemest met zijn bezittingen, maar de rechters die betaald werden met de opbrengst ervan; zijn bloed was in de aders haast verstorven (hij was bijna dood); de haat van het volk werd scherp gewet (zoals een mes): het volk werd tot haat aangezet; de gierigheid en de wreedheid verwijst naar de personen van de rechters (personificatie); ze rukten het zwaard uit de schede: ze gaven de opdracht om hem te onthoofden met het zwaard; de wellen van die moord: de bronnen waaruit de wroeging opborrelt; de worm die het hart afbijt: de knagende gewetenswroeging van de rechters.

Vondel schuwt de retoriek niet in dit gedicht. De retorische vraag in de eerste strofe is geen echte vraag, maar een bevestiging van het omgekeerde. (Antwoord: 'Nee, natuurlijk niet!') Het bevel in de vierde strofe bevestigt tegelijk de nutteloosheid ervan: haal de predikanten er maar bij, het heeft toch geen zin. In het 'Besluit' richt Vondel zich rechtstreeks tot de sympathisanten van de rechters en de aanhangers van prins Maurits met een waarschuwing: deze gebeurtenissen zijn niet voor herhaling vatbaar! De gewetenswroeging waarover het gedicht gaat, doet dienst als een 'vermanende spiegel' (P. Claes).

'Geuzenvesper of Ziekentroost voor de vierentwintig' is eigenlijk een lied. Een gezongen versie (op de melodie van 'Brande partinice') kan beluisterd worden op de website van de *Nederlandse Liederbank*. Het lied is ook te horen op de cd *Bavianen en Slijkgeuzen* van de Camerata Trajectina (zie bibliografie).

Bibliografie

Camerata Trajectina, *Bavianen en Slijkgeuzen. Lieder van Remonstranten en Contra-Remonstranten*. Globe 6031, 1995. (cd met boekje) Zie:

<https://www.camerata-trajectina.nl/recording/bavianen-en-slijkgeuzen/>

J.B. Bedaux en R. Ekkart (red.), *Kinderen op hun mooist. Het kinderportret in de Nederlanden 1500-1700*. Gent/Amsterdam: Ludion, 2000.

P. Calis, Piet, *Vondel. Het verhaal van zijn leven (1587-1679)*. Amsterdam: J.M. Meulenhoff, 2008.

P. Claes, *Lyriek van de Lage Landen. De canon in tachtig gedichten*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2008.

Joost van den Vondel, *Lust tot poëzie. Gedichten*. Ed. J. Konst en H. Luijten. Amsterdam, Querido, 1989. Zie:

https://www.dbnl.org/tekst/vond001lust01_01/index.php

E.K. Grootes, *Het literaire leven in de zeventiende eeuw*. Culemborg: Educaboek, 1984.

E.K. Grootes, '20 oktober 1653: De Amsterdamse schilders eren Vondel met een lauwerkrans als het Hoofd der Poëten'. In: M.A. Schenkeveld-van der Dussen (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. Groningen: Martinus Nijhoff, 1993.

H.J.M.F. Lodewick, *Literatuur. Geschiedenis en bloemlezing. Deel 1. Aanvang tot omstreeks 1880*. 's-Hertogenbosch: L.C.G. Malmberg, 1968 (22ste druk).

K. Porteman en M.B. Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2008.

F. Steyaert, 'O krancke troost! Ter interpretatie van Vondels Uitvaart van mijn dochterken'. In: *Spiegel der Letteren*, jg. 51, nr. 4, 2009. Zie:

[file:///C:/Users/Gebruiker.151266_UYTTENDA/Downloads/Peeters%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/Gebruiker.151266_UYTTENDA/Downloads/Peeters%20(3).pdf)

J. Uyttendaele e.a., *Taalboek 5*. Leuven: Wolters, 1992.

A. van Wilderode, *De dubbelfluit 1*. Antwerpen / Utrecht: Standaard Uitgeverij, 1968.

S.F. Witstein, *Funeraire poëzie in de Nederlandse Renaissance. Enkele funeraire gedichten van Heinsius, Hooft, Huygens en Vondel gezien tegen de achtergrond van de theorie betreffende het genre*. Assen: Van Gorcum, 1969.

Websites

<https://litterairecanon.be/nl/werken/po%C3%ABzy-of-verscheide-gedichten>

<https://www.kb.nl/themas/nederlandse-poezie/dichters-uit-het-verleden/joost-van-den-vondel-1587-1679>

<https://www.kb.nl/themas/nederlandse-poezie/dichters-uit-het-verleden/joost-van-den-vondel-1587-1679/vondels-leven-en-werk>

<https://literatuurmuseum.nl/overzichten/activiteiten-tentoonstellingen/pantheon/joost-van-den-vondel>

<https://www.literatuurgeschiedenis.org/schrijvers/joost-van-den-vondel>

https://nl.wikipedia.org/wiki/Joost_van_den_Vondel

<https://www.literatuurgeschiedenis.org/schrijvers/joost-van-den-vondel>

<https://nl.wikipedia.org/wiki/Kindersterfte>

https://maken.wikiwijs.nl/32576/Het_kind_in_de_Gouden_Eeuw#!page-183859

<https://www.sanquin.org/binaries/content/assets/nl/over-sanquin/bloedbeeld/bloedbeeld-nr-4-december-2010.pdf>

<https://onsamsterdam.nl/amsterdammertjes-uit-de-gouden-eeuw>

https://www.totzover.nl/ontdek-de-dood/top-13-collectie/portret_dood_kind_nicolaes_maes/

https://nl.wikipedia.org/wiki/Johan_van_Oldenbarnevelt

<https://www.literatuurgeschiedenis.org/teksten/geuzenvesper-of-ziekentroost-voor-de-vierentwintig>

Muziekopnames

http://www.liederenbank.nl/canon_top11.php?zoek=169

https://www.youtube.com/watch?v=T-CIXFqXHwk&list=RDT-CIXFqXHwk&start_radio=1&rv=T-CIXFqXHwk&t=23